

Fârâbî'ye Göre Erdem ve Yetkinliğin Kazanılmasında Siyasetin İşlevi

The Function of Politics in the Acquisition of Virtue and Perfection According to al-Fārābī

ESRA KODAL

Niğde Ömer Halisdemir University

Received: 17.08.2024 | Accepted: 29.12.2024

Abstract: In this article examines the idea of the human being on which virtuous politics is based according to al-Fārābī and its role in the process of his perfection. The philosopher argues that the most important function of politics is that it aims to ensure the virtue and perfection of every individual in society. This goal means supporting their natural and intellectual development, which requires that human nature be taken into account and the possibilities for their perfection be determined accordingly. In his theory, will examine the way in which the political administration should pursue this goal, how it should support the processes of the perfection of individuals with different capacities and conditions, and the possibility of transforming the principles and behaviours that it establishes its legal framework into virtue and perfection through a conscious choice in their lives.

Keywords: Islamic Philosophy, al-Fārābī, intellect, virtue, perfection, happiness, politics.

Giriş

İslam dünyasında felsefi geleneğin kurucu filozofu olarak kabul edilen Fârâbî (ö. 339/950) aynı zamanda bu alanda bir siyaset teorisi ortaya koyan ilk düşünürdür. Fıkhi ve kelâmi siyaset geleneklerinin hâkim anlayış biçimini oluşturduğu bir dönemde o, teorisinde felsefi yaklaşımı benimseyerek insan tabiatı ile onun varoluş gayesini çıkış noktası olarak kabul etmiştir. Nitekim bu yaklaşıma göre bir şeyin var oluş nedenini anlayabilmek için öncelikle onun tabiatını bilmek gerekmektedir. Buna uygun olarak filozof, insanın nihai gayesine ulaşmasında bir araç olarak gördüğü sosyal ve siyasal yapıyı onun tabii ve akli özelliklerini dikkate alarak kurgulamış, her iki aracın meşruiyetini ise erdem ve yetkinliğin varlığına bağlamıştır. Onun Meşşâi felsefe geleneğine uygun olarak ortaya koyduğu düşünceleri aynı zamanda dinî ve kültürel birikimini de içeren bir arka plana sahiptir. Eserlerinde kadim siyaset felsefesinin ana kavram ve sorunlarını ele almış ve felsefi siyasete dair uzun yıllar devam edecek bir geleneğin oluşmasına zemin hazırlamıştır (Gökdağ, 2022; Korkut, 2018, s. 15).

Erdem, yetkinlik ve siyaset gibi her daim düşünceye konu olan ve güncelliğini koruyan kavramların birbiri ile ilişkisini herhangi bir düşünce üzerinden tartışabilmek, her şeyden önce bu kullanımların ilgili paradigma içinde ne anlam ifade ettiğini bilmekle mümkün olacaktır. Çünkü bir felsefi kavramın analizi, o kavramın anlamını kazandığı felsefi dizgeye başvurmadan ve o dizge içindeki diğer kavram ve tartışmalarla ilgisi kurulmadan tam anlamıyla yapılamayacaktır (Kutluer, 1998, s. 181). Bu nedenle Fârâbî'nin siyaset düşüncesinin kendi sistematigi içerisinde anlaşılabilmesi için öncelikle bu kavramlara ana hatlarıyla değinmek yerinde olacaktır.

Filozof siyaset düşüncesinin ana kavramlarından biri olan *erdem* (fa-zilet) insana iyilik ve yetkinlik kazandıran zihnî ve ahlâki özellikler olduğunu belirtir. Ona göre nefsin arzu ve öfke güçlerinin aşırılık ve eksiklikten uzak tutularak dengelenmesi anlamına gelen *itidal* (veya *tavassut/ortayı bulma*) halinin insanda bir karaktere dönüşmesi ile ortaya çıkan erdemler, onun bu hayatta dünya mutluluğunu, öteki hayatta da en yüce mutluluğu elde etmesini sağlayan temel saiklerdir. Filozofun çıkış noktasına bakılırsa erdem, insanın tabii eğilimlerinin akıl aracılığı ile kontrol altına alınması ve bir dengeye kavuşturulmasıdır. Nitekim erdemi mümkün kılan itidal Meşşâi felsefede -her ne kadar onun bazı durumlarda izafi özellik kazandığı

kabul edilse de- ilkesel anlamda, kaynağı akıl olan mutlak bir ölçüt olarak kabul edilmektedir. Erdemliliğin canlılar dünyasında sadece insana mahsus bir durum olması da bu nedenledir. Dolayısıyla onun yetkinlik ve mutluluğunun da tabii akli temelinden bağımsız olması mümkün değildir (Fârâbî, 2017b, ss. 150, 152-158, 2017c, ss. 53, 58, 1995, s. 25, 2022, ss. 38-42; Kindî, 2021, s. 188; Çağrııcı, 1995; Kutluer, 1989, s. 198; Petters, 2004, s. 46).

Erdemin insan üzerindeki tezahürlerini Aristocu tasnife uyarak açıklayan Fârâbî öncelikle onun ahlâki ve akli olmak üzere iki yönüne işaret eder. Bu tasnife göre *ahlâki (hulki) erdemler*, iffet/ölçülülük, cesaret, cömertlik ve adalet gibi arzu gücünün dengelenmesi ile ortaya çıkan erdemler iken *akli erdemler* hikmet, akıl, zekâ ve kavrayış mükemmelliği gibi akli güçlerle ilgilidir. Akli erdemlerin iki özelliğinden biri olan *nazari (teorik) erdemler*, varlıkların akılla hakikatlerine uygun olarak kavranmasını sağlayan güçlere, *fikrî erdemler*, kişinin mevcut şartlara bağlı olarak değişen durumlara dair bir irade gösterebilmesini ve faydalı olanı keşfetmesini sağlayan pratik aklına ait güç ve maharetlere karşılık gelmektedir. *Pratik sanat-lara yönelik erdemler* ise insanın yatkın olduğu pratik kabiliyetlerini uygun bir şekilde kullanmasını mümkün kılan özelliklerdir (Fârâbî, 2018c, ss. 1, 17-21, 2017c, ss. 70-76, 2022, ss. 28, 56; Fahri, 2021, s. 140; Çağrııcı, 1995; Aristoteles, 2014, s. 40 (I. 1103)). Filozofa göre bu erdemler bir bütünün birbirini tamamlayan parçaları gibidir. Bu bütünlüğün bozulması ortaya koyulan erdemlerin eksik ve özellikle yöneticilik açısından yetersiz olmasına neden olacaktır. Bu bakımdan onun erdem anlayışı, bilgi erdem ilişkisine dikkat çeken Platon'da olduğu gibi, epistemik olanla etik olanın ayrılmadığı bir bakış açısına dayanır. Bununla birlikte Fârâbî ahlâka dair bilginin her zaman erdemli davranışı ortaya çıkarmayacağına dikkat çeken Aristoteles'e de hak vererek bu konuda destek alınması gereken bir siyaset mekanizmasının varlığını gerekli görmüştür. Bu düşüncesini de Aristoteles'ten farklı olarak *nübüvvet (peygamberlik)* ve *mille (dîn)* teorileri ile desteklemiştir (Fârâbî, 2018c, s. 29; Platon, 2022, ss. 210-212 (II. 86a-87b); Durak, 1995, ss. 77-78; Aristoteles, 2014, ss. 145-164 (VII. 1145b-1152b); Özturan, 2013, ss. 199, 205; Arkan, 2005, s. 390).

Fârâbî'de erdemin siyasetle ilgisinin esasında tek bir gayeye ulaşmaya yönelik olduğu görülmektedir. Onun düşüncesinde başarılı bir siyasi ve sosyal düzende erdemlilik bu gayeye ulaştıran bir önkoşul olarak yer

almaktadır. Erdemli bir toplumun yaşam ve yönetim pratiklerine yön veren nihai hedef ise *gerçek mutluluktur*. Nitekim *erdemli yönetim* ona göre bir toplumda mutluluğa ulaştıran yaşam biçimi ve melekelerin yerleştirilip muhafaza edilmesini sağlayan bir yönetim anlayışına karşılık gelmektedir. *İbn Haldun*'un da ifade ettiği gibi bu hedef öncelikle hâkimler aracılığı ile değil, erdemliliğin ve yetkinliğin kazandırılması ile gerçekleştirilir. Fârâbî'nin bu yönetime tabi olan toplumu *erdemli toplum*, bu toplumda yaşayanları ise *erdemli insanlar* olarak isimlendirmesi de bundan dolayıdır. Erdemli toplumun en belirgin özelliklerinden biri halkının sevgi ve adaletin esas alındığı bir güven ortamında yaşaması ve kendi içinde uyum ve dayanışma halinde olmasıdır. Güvenlik, servet, saygınlık ve sosyal statü gibi temel insani ihtiyaçlarını karşılayabilen bu insanlar yetkinleşerek gayesine ulaşma gibi daha üst bir hedefi gerçekleştirme imkânı elde eder. Diğer taraftan sadece bu dünyaya ait geçici iyilikleri amaçlayıp gerçek mutluluğu amaçlarına dâhil etmeyen yönetimler ise ona göre *cahil bir yönetimdir* hatta yönetim vasfına bile sahip değildir (Fârâbî, 2019, ss. 42-45, 2022, ss. 82-86; İbn Haldun, 2018, s. 571). Pekâlâ, filozofa göre bu ayrımı belirleyen ve erdemin neticesi olarak kabul edilen gerçek mutluluk tam olarak ne anlama gelmektedir? Ayrıca mutluluğa ulaşmak için neden siyasete ihtiyaç vardır?

Fârâbî gerçek mutluluğu insani/akli gelişimin nihai noktası olarak kabul ettiği *yetkinlikle (kemâl)* ilişkilendirmiştir (Fârâbî, 2022, s. 50). Ona göre aslında her varlığın kendi türüne uygun olarak gerçekleştireceği bir yetkinleşme süreci vardır. Bir akıl varlığı olarak insanın yetkinliği, genel anlamıyla varlığın hakikatinin kavranmasını mümkün kılan bir bilinç düzeyine karşılık gelmektedir. Filozofa göre yetkinliğin son noktası ise insan için *en yüce mutluluğun (es-sa'âdetü'l-kusvâ)* tecrübe edildiği aşamadır. Bu mutluluk, zenginlik, şan, şöhret veya haz gibi *zanni mutluluklardan* farklı olarak bir menfaate dayalı olmayan, sadece kendisi için istenen, kendisinden başka her şeyin de kendisinden dolayı istendiği gerçek mutluluktur. Esasen insanın mutlu olma isteği kendisinde tabii bir yönelim olarak bulunur ama onun zanni ve gerçek mutluluk arasında bir ayrım ve tercih yapabilmesi için yeterli bir bilgi ve bilinç düzeyine ulaşması gerektirmektedir. Bu nedenle gerçek mutluluğa ulaştıracak yol, insanın dış dünyadan başlayarak en mükemmel olanı kavrayabilme seviyesine yükselmesi ve bu kavrayışa uygun hareket etmesini gerekli kılmaktadır. Çünkü insan, âlemi tamamlayan bir

parça olarak öncelikle âlemin ve âlemde kendisine yer verilmesinin gayesini bildiği ölçüde kendisi için uygun olanı bilebilecektir (Fârâbî, 2018a, s. 164, 2018c, ss. 36, 12-13, 2019, s. 38, 2022, s. 50, 1974, ss. 98-99; M. C. Kaya, 2022, s. 159; Bircan, 2004, s. 425). Filozofun kendi ifadeleriyle söylenecek olursa,

Böylece o, nefs ve aklın kendisi için meydana getirilmiş olduğu ilkele-riyle, insanın kendisi için meydana getirilmiş amaçları ve nihai mükemmelliği tanımış olur. İnsan kendisinde ve âlemde bulunan tabii ilkelerin, kendisinin elde etmesi için var edilen tabii mükemmelliğe ulaşmasında yeterli olmadığını anlar. Onun böyle kemâle doğru gitmesine yardımcı olacak bazı akılsal, zihinsel ilkelere ihtiyacı olduğu ortaya çıkar. Gerçekten insan, bu ilkelerin yardımıyla kendisini hakikaten töz kılan nihai mükemmelliğine erişmek üzere çaba sarf ettiğinde ulaşabilir (Farabî, 1974, ss. 98-99).

Yetkinliğin bireysel kavrayış ve çaba ile doğrudan ilgili olduğunu düşünen Fârâbî, aynı zamanda her insanın mükemmelliğin ancak bir kısmına ulaşabilmesi ve doğası gereği toplumsal bir varlık olması nedeniyle bu sürecin diğer insanlarla kurulan zorunlu etkileşimden bağımsız düşünülemeyeceğine dikkat çekmiştir. Diğer taraftan bu etkileşim, insanın kendi döneminin bilişsel, kültürel veya siyasal yönelimlerinden olumlu veya olumsuz yönde etkilenmesinin kaçınılmaz olduğuna da işaret etmektedir. Nitekim ona göre buradan hareketle temellendirilmesi gereken *medenî ilim (ilmü'l-medenî)*, toplumsal ilişkilerin insanın tabiatına ve gayesine uygun olarak nasıl düzenlenmesi gerektiğinin bilgisini vermeyi amaçlar. Buna uygun olarak, gerçek mutluluğa ulaştıracak olan iyilik ve erdemlerin bilgisini kazandıran *ahlâk sanatı* ile bir toplumda iyilik ve yetkinliği sağlayacak ilke, fiil ve melekelerin araştırılması, yerleştirilmesi ve korunmasını konu alan *siyaset felsefesi* olmak üzere iki başlık altında incelenir. Her iki alanda da bütün bu tutum ve davranış kalıplarının gayelerinin tespitinin yapılması, insan yetkinliğinin ve mutluluğunun diğer canlılarda olduğu gibi sadece kendinde bulunan tabii ilkeler yoluyla değil, bu ilkelerin doğru bir şekilde yönetilebilmesi için bilinçli bir tercih, yönelim ve de toplumsal işbirliğini gerektirmesi dolayısıyladır. Bu nedenle Fârâbî'de mutluluk ereği insan tabiatı yani nefsi üzerinden öngörülmüş ve metafizik bir temele oturtulmuş şekliyle ahlâk ve siyaset felsefesinin merkezine yerleştirilmiştir. Çünkü onun düşüncesinde insan tabiatına uygunluk, her şeyin varlık sebebi ve gâî ilkesi olan Tanrı'ya uygunluk anlamına gelmektedir. Bu nedenle filozof için siyasi

bir yönetimin buradan hareketle temellendirilmesi erdemli bir toplumun oluşması için zorunludur. *Metafizik* ise bu alanda erdemli yasalara konu olan hususların sebeplerini, ispatlarını ve ilkelerini ortaya koyan disiplin olarak yer almaktadır. İrâdi belirlenim alanına da karşılık gelen toplum yönetimi ile metafizik arasındaki köprü ise insan nefsinin ayırt edici özelliği olan *akletme gücü* ile kurulmaktadır. Dolayısıyla filozofun felsefesinin nasıl bir insan düşüncesine dayandığını anlayabilmek için öncelikle *nefs* anlayışını bilmek gerekir (Fârâbî, 2018c, ss. 12-15, 1996, ss. 79-80, 2019, ss. 38-43, 20-27, 2018a, ss. 184-186, 1987, s. 225, 2018b, ss. 186-191, 2014c, s. 114; Leaman, 2015, s. 241; Mahdi, 2010, s. 129).

İnsanın Tabii Akli Temeli

Fârâbî'nin esas aldığı *nefs teorisi*ne göre insan, beden ve nefsten oluşan bir varlıktır. Aristoteles'ten itibaren "*canlılık potansiyeline sahip organik cismin ilk yetkinliği*" olarak tarif edilen nefis, Fârâbî ve ardılları tarafından ayrıca ruhani bir cevher olarak kabul edilmiştir. Bu görüş, idrak ve iradenin maddi olamayacağı ve cismani yapının birbirinden farklı fiilleri ortaya çıkaramayacağı düşüncesinden hareketle temellendirilmiştir. Bu hareketliliğe kaynaklık eden ve doğal bir gelişim süreci için gereken bütün özellikleri barındıran insan nefsi, *beslenme, duyum, hayal, arzu ve akletme* güçlerinden oluşmaktadır. Yaşamın idamesi için gerekli olan bu güçler aynı zamanda insanı, diğer canlılardan farklı olarak sahip olduğu akıl gücüyle birlikte, ahlâki bir varlık yapan doğal yetilerdir. Bu teoriye göre beslenme gücünden sonra ortaya çıkan duyum gücü, duyu organları ile nesneleri algılama görevini yerine getirirken, hayal gücü, hem nesnelerin görüntülerini korumakta hem de bu görüntülere dair birleştirme ve ayrıştırımlar yapmaktadır. Öfke ve şehvet güçlerinden oluşan arzu gücü, kaçınma ve yönelme eğilimlerini motive etmekte, akletme gücü ise insanın akla konu olan hususlar üzerinde düşünebilmesini, her türlü ilim ve sanatı elde etmesini ve güzel, çirkin, iyi ve kötü gibi ayırmaları yapabilmesini sağlamaktadır (Aristoteles, 2019, s. 89; Türker, 2006; Fârâbî, 2012, ss. 37-38, 2018a, ss. 132-141, 2018c, ss. 12-13, 2022, ss. 22-28; Aydın, 2017a, ss. 84-85; Uysal, 2005, s. 163).

Tabiat bilimlerine dâhil olarak gördüğü insan nefsinin gayr-i cismani akılların sonuncusu olarak kabul edilen *Faal Akıl*'la ve dolayısıyla *İlk Sebep*'le ilişkilendiren filozof, yetkinlik ve mutluluğa dair ortaya koyduğu tezlerini bu kabulden hareketle oluşturur. Bu itibarla Fârâbî'de akli gelişim,

varlığın sadece cismani değil, gayri cismani boyutu ile de ilgili bir durumdur. Ona göre insanda ilk olarak bir potansiyel olarak bulunan *heyûlani/maddi düzeydeki aklın* bedenden bağımsız bir gelişme gösterebilmesi ve bilginin üretildiği *bilfil akıl* safhasına geçebilmesi için zorunlu olarak gayri cismani bir hareket ettiriciye ihtiyacı vardır. Çünkü bedenî organların aksine aklın kendine has işleyişi, alt yapısını oluşturan cismani tabiatını aşan bir özellik göstermektedir. Bu nedenle filozofa göre aklın bilgiye ulaşmasında, sudûr nazariyesinde yer alan ve gayri cismani akılların sonuncusu olarak kabul edilen Faal Akıl devreye girmektedir. Faal Akıl, en yüce mutluluk mertebesine kadar insanın her aşamasında etkisi olan metafizik ilkesi olarak kabul edilir. Faal Akıl'la *ittisâl* olarak isimlendirilen bu durumun en üst aşaması, insan aklının en üst düzeyi olan ve madde ile sûrete ilişkin varlıkların son sınırı olarak kabul edilen *müstefâd akıl (kazanılmış akıl)* düzeyinde gerçekleşir. Filozofa göre bu düzey iki farklı türde tecrübe edilmektedir. İlki, maddesi ile birlikte var olan akledilirleri maddi bağıntılarından soyutlayarak kavrayabilen insanların belli bir aşama kaydettikten sonra maddesi olmayan varlık kategorilerini de kavrama melekesini elde ettiği akli düzeydir. İkincisi ise tabiatı gereği son derece güçlü ve üstün bir tahayyül düzeyine sahip olan ve hem şimdi ile geleceğe dair tikellerin hem de vahye ait bilginin Faal Akıl aracılığı ile kendilerine iletiildiği peygamberlerin mertebesidir. En yüce mutluluk da müstefâd akıl safhasının tabii bir sonucu olarak görülür ve ilk aşaması bu sayede bedeninin ölümünden önce gerçekleşmiş olur (Fârâbî, 2012, ss. 36-37, 39-40, 2018a, ss. 158-163, 176-181, 2014b, ss. 120, 125, 2014a, ss. 133-136; Ayrıca bkz. Yıldırım, 2022).

Fârâbî'ye göre müstefâd akıl düzeyine ulaşmış bir insan, gayesini gerçekleştirmiş yetkin bir insan olarak "*hakîm, filozof, mükemmel bir düşünür (müte'akkil), nebî, uyarıcı (münzir) veya haber verici*" gibi konumlara sahip olur ve tümel ilkelere dair bilgisi ve tecrübesi ile diğer insanların gerçek mutluluğa ulaşmasına öncülük eder. Bu, onun öncelikle insan nefsinin mahiyeti ve yönetimine vakıf olmasını sonra da bu yetkinliği insanların da kazanabilmesi ve alışkanlık haline getirebilmesinin yollarını bilmeyi gerektirmektedir. Buna ilaveten kanıt getirme, ikna, yönlendirme ve savaş kabiliyetleri ile öne çıkan bu kişi, erdemli toplumun, erdemli ümmetin ve mamur dünyanın tartışmasız yöneticisi olmayı hak eder (Fârâbî, 2018a, ss. 198-201, 2018c, ss. 43-44, 2019, s. 50; Butterworth, 2008, s. 308).

Yönetmenin bu teori içinde ne anlama geldiğinin daha iyi anlaşılması için insan bedenini örnek veren Fârâbî, diğer organlar arasındaki merkezi konumuna binaen kalple yönetici arasında bir benzerlik ilişkisi kurar. Bu şekilde, tıpkı beden ve de âlemin parçalarında olduğu gibi erdemli bir milletin insanları arasında da onların iradi yapı ve kabiliyetlerine dayalı olarak oluşmuş bir düzenin bulunması gerektiğine dikkat çeker (Fârâbî, 2018a, ss. 188-193, 2019, ss. 66-68, 76-81). Filozofun bu bakış açısı öncelikle sudûra dayalı, Tanrı merkezli hiyerarşik âlem modelini esas alarak oluşturduğu bir siyaset anlayışının gereğidir. Diğer taraftan onun düşüncesinde dini ve kültürel kabullerin etkisinden de söz etmek mümkündür. Ama nihayetinde onun bu yolla, akli yetkinliğin hem âlem düzenindeki hem de sosyal ve siyasal açıdan karşılığına daha özelde de peygamber ve filozofların toplum yönetimindeki merkezi rolüne dair bir cevap üretme gayesi taşıdığı görülmektedir. Erdem ve yetkinliklerin kazanılmasında bu tür bir hiyerarşik düzene neden ihtiyaç olduğu sorusuna ise yine insanın yapısı ve genel özellikleri üzerinden cevap aranmıştır.

Erdemli Toplumda Akli Gelişimin Yönetimi

Fârâbî'ye göre esasında her insan kendisine mahsus olan yetkinlik ve mutluluğa ulaşabilme potansiyeline sahiptir. Bununla birlikte hiçbir insan ilk anda mükemmelliğe sahip olarak doğmaz. Çünkü insanın tabiatı zıtlıklardan müteşekkildir ve yetkinlik bu zıtlıkların dengelenmesini (itidal) gerektirir (Fârâbî, 2018c, s. 36, 2017c, s. 124).

Daha önce belirtildiği gibi nefse ait olan beslenme, duyum, arzu ve akletme güçlerinden oluşan tabii yapı, insani gelişimi mümkün kılan başlıca özelliklere sahiptir. Bir diğer deyişle bu yetiler, bir önceki bir sonrakinin hazırlayıcısı (madde), sonraki de bir öncekinin kemâli (suret) olarak insanı mükemmelliğe taşıyan basamaklar olarak nitelendirilebilir. Bu gelişim basamakları aynı zamanda akli düzeyler üzerinden devam etmektedir. Bilfiil akıl düzeyi maddi/potansiyel aklın, müstefâd akıl düzeyi ise bilfiil aklın kemâli olarak insanı son yetkinliğine taşır. Bu öncelik ve sonralık ilişkisi Fârâbî'ye göre hizmet eden ve edilen örneği üzerinden izah edilir ve bu ilişkinin tersine dönmesi insanın var oluş gayesine ters düşmesi ve hayvani seviyeye inmesi anlamına gelir (Fârâbî, 2018a, ss. 138-141, 166-169).

İnsanı diğer canlılardan ayıran akletme gücü, insan için bir taraftan iyi ve kötü arasında ayırım yapabilme diğer taraftan bilim ve sanat üretebilme

kabiliyeti kazandırır. Buradan da anlaşılacağı gibi bu güç *nazari* (teorik) ve *amelî* (pratik) olmak üzere iki kısma ayrılır. Nazari güç insanı bilgi yönüyle geliştirirken, iradi seçim yapabilme kabiliyetini içeren amelî güç, sınav ve fikrî gelişim imkânı sağlar (Fârâbî, 2012, s. 37, 2018a, ss. 166-167, 2017c, ss. 52-53, 2014c, s. 130, 1971, s. 30). Daha önce de belirtildiği gibi pratiğe dair yatkınlıkların amacına uygun bir şekilde kullanılabilmesi sınav (beceriye dair) güçle mümkündür. Zamana ve mekâna bağlı olarak değişen şartlar karşısında erdemli olanı keşfedebilme yetisi olan *fikrî gücü* ile de insan, insanları erdemli bir gayeye yöneltme maharetini gösterdiği takdirde *siyasi fikrî erdeme* ulaşmış olur (Fârâbî, 2018c, ss. 21-23, 2022, ss. 26-28).

Erdemli yönetimin insan yetkinliğine nasıl yön vereceği hususu filozofun incelemelerinde önemli bir yere sahiptir. Hedefinde gerçek mutluluğun olduğu bir toplum üzerine kafa yoranlardan biri olarak o, gelişim imkânlarının bir takım nedenlere bağlı olarak değişebileceğinin ve bireysel gelişimin farklı yöntemlerle desteklenmesi gerektiğinin bilincindedir. Dolayısıyla yetkinliğe, kendine özgü bir yaratılışa ve eşit olmayan şartlara sahip olması nedeniyle her insanın ulaşmasının mümkün olmadığını ifade eder. Ona göre insanlar yatkın oldukları yetilere göre birbirinden farklı özelliklere sahiptir. Hatta aynı yatkınlıklara sahip olan kişiler arasında bile kapasite, hız, alınan eğitim, rehberlik veya akıl yürütme becerisi gibi nedenlerle farklılıklar olabileceğinden erdemli bir toplumda bu yatkınlıkların yok olmaması ve geliştirilmesi için kendilerine has yollarla eğitilmeleri gerekmektedir. Çünkü yaradılış bakımından eksikleri olanlar yatkın oldukları yönde eğitildikleri takdirde o konuda eğitilmeyenlerden daha üstün olabilir. Diğer taraftan her insan mutluluğun ne olduğunu ve ona nasıl ulaşılması gerektiğini bilemeyeceği için bir *öğretici* ve *rehbere* ihtiyaç kaçınılmazdır. Bu ihtiyaçların oranı da kişiye göre değişmektedir. Bazıları ise kendilerine kılavuzluk edilse bile dışarıdan itici bir güç olmadan öğrendiklerini uygulamaya geçirememektedir. Bu nedenle filozofa göre insanların eğitimi ile birlikte sevk ve idare edilmesi de elzemdir. *Yöneten* ve *yönetilen* ayrımı da buradan hareketle ortaya çıkar. Yönlendirilmeye ve idare edilmeye ihtiyacı olan kişiler yönetilen, istidlâl, rehberlik ve sevk becerisi olan kişiler yönetici konumundadır. Mutlak anlamda *ilk yönetici* ise Faal Akıl'la kurduğu ittisâl sayesinde yönlendirilmeye ihtiyaç duymadan mutluluğa giden yolları belirleyebilen ve değerlendirebilen kişidir. Bu insan İlk Sebep'in kendisine

vahyettiği gerçek bir yöneticidir. Bu insanın yöneticiliği *ilk başkanlık* olup, diğer yönetimler ondan hareketle ortaya çıkar (Fârâbî, 2012, ss. 83-86, 1964, s. 80).

Fârâbî bir yöneticinin erdem ve yetkinliği esas alan bir yönetimi gerçekleştirebilmesi için öncelikle insanı tüm yönleri ile tanıması gerektiğini meslek erbabı ve yöneticiler arasında benzerlik kurarak izah eder. Örneğin bir doktorun insan bedeni hakkında bilmesi gerekenleri bildiği gibi yönetici de insanı görünen ve görünmeyen yönleri ile tanımak durumundadır. Çünkü bir doktor nasıl bedenleri tedavi eden kişi ise nefisleri tedavi edecek kişi de yöneticidir. Doktorların bedenin bütün özelliklerini, sağlık ve hastalık durumlarını bildiği gibi nefisleri tedavi edecek yöneticinin de bütün güçleri ve zaafı ile nefsi, nefisteki iyi ve kötüye yönelimlerin nedenlerini ve halkın erdemleri içselleştirip hayata geçirebilmesini sağlayacak yolları bilmesi gerekir. Ona göre ancak böyle bir yönetim altında yaşayan insanlar erdemli, iyi ve mutlu olma imkânı elde ederler. Erdemli bir ulus ve erdemli bir şehir böyle bir yönetim altında mümkün olur (Fârâbî, 2017c, ss. 48-49, 2022, s. 42, 2012, ss. 80-86).

Erdemli Toplumda Akli ve Ahlâki Yetkinliğin Kazandırılması

Fârâbî *Platon Kanunlarının Özü* isimli eserinde bir şeyin mahiyet ve özelliklerini bilmeyen kimsenin o şeyle ilgili bir tayin ve tespit yapabilmesinin mümkün olmayacağından bahseder. Çünkü ona göre bir şeyi tam anlamıyla *bilmek*, o şeyin mahiyetine, güzel-çirkin veya iyi-kötü oluşuna vakıf olmak demektir. Doğru bir hüküm verebilmek de bu üç hususu bilmekle mümkün olur ve kişiye meseleleri doğru bir şekilde ortaya koyabilme imkânı verir (Fârâbî, 2018d, s. 40). Bu üç hususun bilgisine sahip olmayan kimselerin ise farklı yöntemlerle desteklenmesi gerekir.

Filozof, erdemli yönetimin insani farklılıkları dikkate alması ve insanlara hitabın onların zekâ, anlayış ve kapasitelerine uygun olarak yapılması gerektiğini belirtmiştir. Zira onların bir şeyin anlaşılması veya yapılması noktasında yaşadığı zorluk, onları bu şeyi tamamen reddetmeye sürükleyebileceklerdir (Fârâbî, 2018d, s. 38). Nitekim insanların bilinç düzeyleri, onların yaradılışları ve aldıkları eğitime göre farklılık göstermektedir. Onların çoğunun İlk Sebep'i, varlığın ilkelerini, nefislerinin yapılarını, mutluluğu, vahyi ve ölüm sonrası gibi konuları tam olarak tasavvur etme güçleri yoktur ama aynı zamanda bütün bunları bilmesi ve kabul etmesi beklenir (Fârâbî,

2012, ss. 89-92, 2018a, ss. 226-227). O hâlde, filozofa göre bilme ve kabul etme süreci nasıl gerçekleşmektedir?

Fârâbî'nin *avam* ve *havas* ayırımına dair görüşleri bilgiyi edinme biçimi ve düzeyine yönelik önemli ipuçları verir. Havas, ona göre kendisini doğruluğu sınanmamış genel kanılarla sınırlandırmayan, inandığı ve bildiği şeyleri kapsamlı bir araştırma sonucunda kabul eden kişidir. Sınanmamış genel kanılarla yetinen veya bunlarla sınırlı tutulması gereken insanları ise *avam* olarak nitelendirir. Esasında filozofa göre bir hususun anlaşılması, ya onun olduğu hâl üzere mahiyetini kavrama ya ikna yöntemlerinden yararlanma ya da onun benzerlik ve temsil yoluyla muhayyilede canlandırılması şeklinde olur. Bilmeye konu olan şey aslında tek bir anlama sahip olsa da o şeyin ikna veya temsil gibi yöntemlerle ortaya koyulan taklitleri -tıpkı nesnelerin farklı algılanmasında olduğu gibi- gerçeğine oranla sayıca çok ve değişiktir. Örneğin suya yansıyan bir insan görüntüsünün hayaline oranla gerçeğine daha yakın olması gibi, şeylerin hakikate uygunlukları da her bireyin ve her toplumun anlama seviyesine göre değişkenlik göstermektedir. Bu yüzden temsili anlatımların her toplumun en iyi bildiği şeyler üzerinden yapılması onların anlamalarını kolaylaştırmak için gereklidir. Çünkü insanların çoğu mutluluğu veya yüceltilen ilkeleri tasavvur ederek değil hayal ederek benimsemektedir. Bu yüzden *avam*ın öğretiminde ikna, benzetme ve temsillerle hayal gücüne başvurulurken, *havas*ın öğretiminde varlıkların akılla kavranmasını sağlayan kanıtlama yöntemleri kullanılmaktadır. Hakikati temsilleri aracılığı ile anlama (*avam*) seviyesinden onun mahiyetini anlama (*havas*) seviyesine geçmek ise Fârâbî'ye göre mümkündür ve o bunun için çabalayan insanları "*doğru yolu arayanlar sınıfı*" olarak isimlendirir. Bu kişiler temsil ya da taklitlerle yetinmez ve hikmete ulaşma isteğine sahip olurlarsa imkânları dâhilinde hakiki bilgiyi elde edebilirler. Ayrıca bu durum, daha önce belirtildiği gibi insanda potansiyel olarak bulunan melekelerin ortaya çıkarılması olarak tarif edilen eğitimin insanın gelişimine katkısı açısından önemine işaret eder (Fârâbî, 2018c, ss. 41-42, 44, 2012, ss. 92-93, 2018a, ss. 228, 230).

Görüldüğü gibi Fârâbî'ye göre insan, kavrama ve imgeleme gibi çeşitli zihinsel kabiliyetlere sahip bir varlıktır. Onun yetkinleşebilmesi ise öncelikle idrak etme şartına bağlıdır. Bu sayede edindiği bilgi ve tecrübelerle ulaştığı fikrî erdemi ile iradesini kullanarak hayatını düzenleme imkânı elde

eder (Fârâbî, 2018c, ss. 45-46). Bu da esasında bireysel değil, toplumsal bir kazanımdır. Çünkü bu durum, erdemli toplumların akli ve ahlâki gelişimlerini esas alan ilke ve fiillerin belirlenebilmesi ve buna uygun olarak yönetilebilmesi için gerekli olan yeterliliğin sağlanmış olması anlamına gelmektedir. Bu noktada filozofun felsefesinde akli yetkinliğin ahlâki gelişimle ilgisine, daha genel bir ifadeyle insan aklının ahlâki belirlemeler yapıp yapamayacağı ve siyasetin bu konudaki işlevine bakmak yerinde olacaktır. Nitekim bu durum siyasetin hem insani sınırlarını belirleme hem de toplumda akli ve ahlâki erdemleri yaygınlaştırmasının ne anlama geldiğini bilmek açısından önem arz etmektedir.

Fârâbî'ye göre insanın pratik akli aracılığıyla tekil ahlâki önermelere ulaşabilmesi mümkündür ve bu öncelikle teorik aklın insana ölçüt olarak itidal (veya tavassut) ilkesini kazandırması ile ilgili bir durumdur. Tecrübe ve akıl yürütme de bu sayede mümkün olur. Siyasi bir yönetim de bu yolla, itidal ilkesine uygun olarak ahlâki fiilleri belirleme ve buna uygun düzenlemeler yapma yetkisine sahip olur (Fârâbî, 2017c, ss. 59-60, 2017b, ss. 152-158; Özturan, 2013, ss. 133, 165-166, 215). Yönetimin ahlâki belirlemeler yapması öncelikle ilk başkanın (peygamber-filozof) bilgi ve tecrübesine dayanırılması gereken bir durumdur. Buna göre ilk başkan sadece tümel bilgiye değil aynı zamanda tikel olaylar üzerinden gözleme dayanan bir birikime sahiptir. Tecrübeye dayalı *taakkul* yetisi sayesinde o, mevcut şartlara uygun bir yönetim sergiler. İlk başkandan sonra bu yeterliliğin tek bir kişide bulunmaması halinde yönetim, aralarında en az bir filozof olmak şartıyla söz konusu yeterliliği sağlayacak birden fazla kişi tarafından icra edilir. Onlar da ilk başkanın belirlediği hususlara riayet ederek henüz belirlenmemiş hususlarda istinbat ve çıkarımda bulunarak düzenlemelere devam eder (Fârâbî, 2019, ss. 32, 50, 80-83, 2018a, ss. 202-204, 2022, s. 62; Umut, 2009, s. 143).

Fârâbî'nin felsefesinde erdemli yönetimin bir diğer işlevinin erdemlerin yaygınlaştırılması amacıyla toplumdaki alışkanlıkların yönlendirilmesine yönelik olduğu görülür. Çünkü erdem veya erdemsizlikler bir mizaçtan kaynaklanan fiillerin sürekli tekrarlanarak alışkanlık hâline dönüşmesi ile ortaya çıkan durumlardır. Tıpkı yazmanın alışkanlığa ve sanata dönüşebilmesi için sürekli tekrar edilmesi gerektiği gibi erdemlilik veya erdemsizliğin varlığından da ancak âdet ve alışkanlığa dönüşüp insan için kolaylaştığı

ve kendisine yön verdiği takdirde söz edilebilir. Fârâbî, siyasi desteğin bu süreci kolaylaştıracağından emindir ama her zaman olumlu sonuç vereceğini iddia etmez. Çünkü herhangi bir fiile olan temayül ve yatkınlıkların kontrolü öncelikle kişinin onları zıtları ile dengeleyebilmesine bağlı bir durum olduğu için onların bütünüyle değiştirilmesi her zaman mümkün olmaz. Bu noktada kişinin ciddi bir direnç ve kararlılık göstermesi gerekir. Filozof bu şekilde nefsinin zapt eden kişi ile doğru olanı zorlanmadan, zevkle yapan insan arasında fark olduğuna dikkat çekerek her ikisinin de yasa ve sınırlarına riayet ettiklerini ama istekliliğin her ikisinde farklı düzeyde gerçekleştiğine dikkat çeker. Buradan da alışkanlıkların öneminin ve yönetilmesinin erdemli toplumun idamesindeki payının ne kadar büyük olduğu rahatlıkla anlaşılabılır. Kötülükler şehirlerden ya insanlara kazandırılan erdemlerle ya da onların kendilerini zapt etmeye mecbur bırakılması ile uzaklaştırılır. Bu iki seçenekten hiçbirine dâhil olmayan ve hiçbir şekilde zapt edilemeyen insanlar ise şehir dışına çıkarılır (Fârâbî, 2017c, ss. 53-54, 56-57, 2022, ss. 34-36).

Yatkınlıkların alışkanlık ve âdetlere dönüştürülmesi sadece ahlâki anlamda değil sanatsal pratiklerin bir toplumda yerleşmesi ve geliştirilmesi için de önemlidir. Bu durumun sürdürülebilirliğinin sağlanması yine erdemli bir yönetimin desteğiyle mümkündür. Aksi takdirde yönetim desteği ve imkânlarıyla yönlendirilmeyen yatkınlıklar yok olma, mutedillikten uzaklaşma veya yanlış yönde kullanılma tehlikesi ile karşılaşacaktır (Fârâbî, 2017b, ss. 151-152, 2018d, s. 36). Öyleyse filozofa göre bu konuda yönetimin nasıl bir yol izlemesi ve hangi hususları dikkate alması gerekir?

Fârâbî *el-Medinetü'l-fâzıla* isimli eserinde insanların kendilerine mahsus özellikleri ve ilgileri üzerinden son yetkinlik düzeyine ulaşabilmeleri için yönetimin izlemesi gereken yollar üzerine açıklamalarda bulunur. Filozofun öncelikle onların hem bireysel hem de toplumsal yönüne temas etmesi dikkat çekicidir. Buna göre halkın teori ve pratiğe dair bir takım ortak yönleri olduğu gibi her düzeye has olan birtakım özellikleri de vardır ki her birinin nihai mutluluğu elde edebilmesi bu iki yoldan biri ile mümkün olur. Onların, gelişimlerine imkân sağlayan gerek ortak gerekse de bireysel faaliyetleri kendilerine iyi ve erdemli bir huy (hey'et) kazandırır ve bu fiiller ne kadar çok tekrarlanırsa bu huylar o kadar kuvvetli olur. Neticede bu durumun insana verdiği zevk büyük olur ve insanın kendisine yönelik

hoşnutluğu ile ilgi ve becerilerine olan güveni artar. Çünkü mutluluğa ulaştıran fiiller sürekli tekrarlandığı takdirde nefsin mutlu olma yatkınlığının güçlenmesine ve yetkinliğini kazanmasına sebep olur. Bu durum nefsin maddesinden bağımsız olarak var olabilmesi anlamına gelen mükemmelliğe ve yetkinliğe ulaşmasına kadar devam eder. Farâbî'nin ifadesiyle, “*Böylece o (insan), ne maddesinin yok olmasıyla yok olur ne de (ondan ayrı olarak) varlıkta kaldığında bir maddeye ihtiyaç duyar*” (Fârâbî, 2018a, ss. 210-213, 2012, s. 87).

Filozofun görüşüne göre insan nefsinde bulunup bedeni etkileyen nitelikler, maddeden ayrı nefisler için söz konusu değildir. Bu düzeye erişmiş insanların ölümünden sonra şehirde yerlerini başkaları alır ve bu insanlar onların yolunu devam ettirerek kurtuluşa erer. Onlar da ölünce diğer âlemde kendilerinden öncekilerin derecesine ulaşırlar. Böylece birbirine benzeyen nefisler kendi içinde tam bir birlik oluşturur. Kendilerine katılan her nefisle sayıları arttıkça hissettikleri zevk de artar ve bu zevk sonsuza kadar artarak devam eder. Faal Akıl'ın amacı olan gerçek mutluluk da budur (Fârâbî, 2012, ss. 87-88, 2022, s. 48).

Anlaşılabileceği üzere Fârâbî erdemli bir toplumun hedefini fizik dünya ile sınırlı tutmamıştır. Nitekim onun gerçek mutluluk veya yetkinlik olarak gördüğü şey de ancak maddi ve gayri maddi âlemi içeren bir hedeftir. Bu nedenle sadece maddi ihtiyaçların giderilmesi ve asgari yaşam şartlarının sağlanmış olması bir toplumun mutluluğunu sağlamada yeterli olmayacaktır. Filozofun gerek birey gerekse de toplum için kullandığı erdemlilik vasfı zaten tam da buna işaret eder. Erdemi yetkinlikle ilişkilendiren filozofa göre asgari insanlık sınırının korunmasını ve idamesini sağlayabilmiş toplumların son yetkinlik aşamasına kadar insanlık düzeyini yükseltmeyi de hedeflemesi gerekmektedir (Fârâbî, 2017c, ss. 64-65, 2017b, s. 150).

Burada erdeme ulaşmanın erdemli toplumdaki herkes için geçerli olup olmayacağına dair bir soru sorulabilir. Fârâbî *Tahsîlû's-sa'ade* adlı eserinde erdemin tabii ve iradi yönlerine işaret eder ve insanda doğal olarak iyi ve erdemli olanı arzulatan güç olarak nitelendirdiği *tabii erdemi*, insanın iradesine bağlı olarak elde edeceği *iradi erdemin* muharriki olarak görür. Ona göre kimi insanların doğuştan bazı erdemlere yatkınlıkları daha kuvvetlidir. Bu potansiyel kişinin yatkın olduğu erdeme ulaşmasını veya bir melekesini geliştirmesini arzulatarak onu hızlandırır ve bunun aksine yönelmesini

zorlaştırır. Bu nedenle filozofa göre bir insanın teorik, ahlâki veya fıkri erdemlere yahut da pratik sanatlara sahip olması için yaradılıştan bir potansiyele sahip olması gerekir ki aksi takdirde tam anlamıyla yetkinliğe ulaşması mümkün olmayacaktır. Ayrıca ona göre sağlık sorunu yaşayan insanların olmasına benzer bir şekilde, bazı insanların mizaçları, özel durumları, geçim vasıtaları olan sanatlar veya yaşadıkları yerler sebebiyle nefislerinde erdemlerin tamamını elde etmelerini imkânsızlaştıran durumlar ortaya çıkmaktadır. Erdemli idarecinin veya ilk başkanın görevi ise tabiatı itibarıyla erdemleri kabul edemeyecek durumda olan bu kişileri mükemmelleştirmeye çalışmak değildir. Onların amacı, nefisleri mümkün olduğu kadar şehir halkının yararıyla uyuşan bir erdem noktasına getirmektir (Fârâbî, 2018c, ss. 30-31, 2017c, ss. 123-124).

Fârâbî'ye göre insanların tabii yeteneklerini ortaya çıkarmak ve bu yolla yetkinleşmelerini sağlamak için siyasi otoritenin kullanacağı temel vasıta eğitim ve öğretim faaliyetidir. Ona göre bir toplumda teorik yetkinlikler *öğretim* (*ta'lim*), ahlâki ve sanatsal yetkinlikler ise *eğitim* (*te'dib*) aracılığıyla geliştirilir. İnsanların teorik ve pratik erdemleri kendi istekleri ile benimsemelerini ve bu yönde azmetmelerini sağlamak ancak bu yolla yani gelişimlerinin önünü açmakla mümkün olacaktır. Mutluluğa ulaşmak için insanın öncelikle bir fiili isteyerek yapması, bir menfaat gereği değil sadece iyi olduğu için tercih etmesi ve bu iradeyi her durum ve şartta gösterebilmesi gerekir. Bu durumda eğitim ve öğretim, insana gerçek mutluluğa ulaşma yolunda aklını ve iradesini doğru bir şekilde kullanabilme, kendine has yetkinlikleri keşfetme ve yetkinliğe dönüştürme imkânı sağlamaktadır (Fârâbî, 2018c, ss. 31, 33, 2014c, ss. 140-143, 2017b, ss. 147-148).

Filozofun eğitim ve öğretim anlayışının en önemli özelliği, iki tür yetkinliği esas almasıdır. Nitekim onun ifadelerinden anlaşılacağı üzere bir insanın en büyük başarısı, var oluş gayesini tamamlamasıdır ve bu başarı her iki yetkinliğin de kazanılmasına bağlıdır. *İlk yetkinlik*, onun felsefesinde yetkinliklerin fiiliyata geçirilmesi anlamına gelmektedir. Filozofun öğretimi herhangi bir bilgiye veya fiile kaynaklık edecek bir melekenin sürekli tekrarlanarak ortaya çıkarılması ve yerleştirilmesi olarak tarif etmesine bakılırsa onun asgari hedefinin ilk yetkinlik düzeyini sağlamak olduğu anlaşılır. Bu aşamayı mesleki yeterlilikler üzerinden izah eden filozof, örneğin bir kâtabın yetkinliğinin onun yazma sanatını bilmesi ile değil, yazma fiilini

yapabilmesi ile ölçüleceğini ifade eder. Aynı şekilde bir doktorun yetkinliği de bilgi ve yeteneğiyle değil, bildiklerini uygulayabilme yeterliliği ile ilgili bir durumdur. İlk yetkinliğin insana katkısı, nihai mutluluk olan son yetkinliğe ulaşmada bir basamak olmasıdır. Çünkü insanın kendi tabii özellikleri ve yatkınlıkları üzerinden bir karakter dengesine ve erdeme ulaşması, onun gerçek mutluluğu elde etme isteği ve yeterliliğini artıracak zemini sağlayacaktır. Dolayısıyla filozofun düşüncesinde ilk yetkinlik esasında insan için nihai bir hedef değildir ve geçici bir başarı ve tatmin aracı olarak değil mutluluğa ulaşmadaki yararı bakımından tercih edilmelidir. İnsan için mutluluğun elde edilmesini sağlayan her şey *iyi* ve ona engel olan her şey de *kötü*dür. *Son yetkinlik* ise dünya hayatında ilk yetkinliğine erişmiş insanların ahiret hayatında ulaştığı yetkinliği ifade eder. Dolayısıyla erdemli bir siyasetin eğitim öğretim politikası, insanın tabii ve akli gelişimine uygun oluşturulmak durumundadır (Fârâbî, 2014c, ss. 140-143, 2017c, s. 65, 2022, s. 50).

Sonuç

Fârâbî'nin felsefesinde erdem ve yetkinlikler açısından siyasetin işlevinin incelendiği bu çalışmada ana hatları ile erdemli yönetimin nasıl bir insan kabulünden hareket ettiği ve toplumun yetkinliğe ulaşmasında nasıl bir rol üstlendiği ele alınmıştır.

Filozofun ahlâk ve siyaset kuramı, onun varlık, bilgi ve değer dizgesinin bir hasılasıdır. Dolayısıyla onun düşüncesini şekillendirdiği temel kavramlar günümüz anlama biçimlerinden farklı olarak metafizik bir temellendirmeye dayandırılmış ve buna uygun olarak tanımlanmıştır. Siyaset düşüncesinde ilk olarak insanın tabii akli temelinin dikkate alınmış olması da bu yaklaşımın bir gereğidir. Bu sayede onun temel ortak özellikleri, tabii ihtiyaç ve eğilimleri ile birlikte bir akıl varlığı olarak sahip olduğu imkân ve kapasitesi dikkate alınarak kendisine mahsus yetkinleşme yolu ve gayesi belirlenmeye çalışılmıştır. Daha önce belirtildiği gibi insanın ayırt edici vasfı olan akli yetisi, maddi yönünü tamamlamakla birlikte duyuşsal idrak kapsamı ile sınırlandırılmayacak gayri maddi tarafı olarak kabul edilmiştir. Bu da insanı duyuşsal ve akli olmak üzere iki yönü ve iki dünyası olan bir canlı olarak düşünmeyi ve onun bireysel gelişimini, yetkinlik sınırlarını ve mutluluk tanımını buna uygun olarak belirlemeyi gerektirmiştir.

Fârâbî'ye göre insanın duygu ve düşüncelerini yönetmeyi öğrenerek erdeme ulaşabilmesi ve yetkinleşebilmesi için daimî bir hazırlık sürecine ihtiyacı vardır. Bununla birlikte bu süreç sadece bireysel bir istek ve çabayı değil, toplumsal bir yönelim ve dayanışmayı da gerekli kılmaktadır. Bu durumu filozof insanın toplumsal bir varlık oluşu ile ilişkilendirmiş ve onun yetkinlik sürecini içinde bulunduğu çevre ve şartlardan bağımsız görmemiştir. Öte yandan ona göre insanın siyaset aracılığı ile doğru bir şekilde yönlendirilmesi sadece varlığını sürdürmesi için değil aynı zamanda kendi var oluş amacını gerçekleştirebilmesi için de gereklidir. Siyaset bu yönüyle yasal düzenlemelerin insandan hareketle ve onun gayesine uygun olarak belirlenmesine hem öncülük ederek hem de ortam hazırlayarak destek olmak durumundadır. Bu desteğin her bireye ulaşması ve her birinin kendi gelişimlerini sürdüreceği bilgi ve bilinci kazanabilmesi ise eğitim ve öğretim aracılığı ile sağlanmalıdır.

Bilindiği gibi sosyopolitik yönelimleri belirleyen hâkim paradigmalara toplumların tasavvurları ve yaşam pratikleri üzerindeki etkisi kaçınılmazdır. Nitekim bir insanın kendisini, evreni ve hayatı anlamlandırması, içinde yetiştiği düşünce evreninin sınırları içinde başlamakta ve onun bu sınırların dışına çıkarak başka bir düşünce geleneğine uyum sağlaması hayli zor olmaktadır. Çünkü buradaki asıl zorluk, benimsenmiş düşüncelerden ziyade uzun vadede yerleşmiş olan düşünme biçimlerinin dışına çıkamaktan kaynaklanmaktadır. Bu düşünme biçimlerinin şekillendirdiği yaklaşımlar bütün olarak bir anlamlandırma faaliyetine kaynaklık etmekte ve karakter oluşumlarından gündelik yaşama, inançlardan siyasi ve bilimsel etkinliklere kadar hayatın her alanına etki edebilmektedir. Nitekim hâkim anlayış biçimlerinin insanların çoğu tarafından -bilinçli veya bilinçsiz olarak- insan düşüncesinin sınırları ve değer yargılarının kaynağı olarak kabul edilmesi bu yüzdendir. Bu kabullere dair yapılan sorgulamalar bile çoğu zaman yine aynı zihin formatıyla, çizilen sınırlar dâhilinde yapılmaktadır. Fârâbî de bu nedenle olsa gerek, siyasal ve toplumsal kabullerin insan tasavvuru ve gerçeklik algısı üzerindeki etkisine dikkat çekmiştir. Onun bu konudaki düşünceleri dikkate alındığında gerçek mutluluğa ulaştıracak akli yetkinliği sadece herhangi bir alanda bilgi edinme veya uzmanlaşma faaliyeti olarak görmediği rahatlıkla anlaşılabılır. Aynı şekilde erdemlilik de ona göre yetkinleşmeyi mümkün kılan duygu, düşünce ve eylem dengesini

yakalamak olduğu için her iki donanıma sahip olmak öncelikle zihnen bir hazırbulunuşluğu, ona uygun oluşturulmuş bir düşünme biçimini ve kavramsal zemini gerektirmektedir. Siyaset ise filozofun teorisinde insanların çoğunun bu anlamlandırma faaliyetini yapacak akli yetkinliği şartları gereği ve bireysel çaba ile elde edemeyeceği kabulünden hareketle yer almıştır. Bu da erdem ve yetkinliği teşvik edecek bilgi, tecrübe ve imkânların siyaset kurumu aracılığıyla kamunun istifadesine sunulmasını gerektirmektedir. Ayrıca yetkinleşme süreçleri, alışkanlığa dayalı bir öğrenme ve yaşam pratiği gerektirdiği için bu yolla gerekli ortam ve şartlar sağlanmış olacaktır. Bundan dolayı filozof yetkinleşmenin bireysel olduğu kadar siyasi ve toplumsal bir mesele olduğuna dikkat çekmiş, kendi önerisini buradan hareketle temellendirmiştir.

Fârâbî'nin erdemli siyaset teorisi esasında din ve felsefenin toplumsal boyuttaki işlevini temellendirmektedir. Ona göre değer üretici olarak her iki alan, siyasete gayesini ve karakterini kazandıracak temel kurucu öğelerdir. Her ikisi de aynı metafizik zeminden hareket ettiği için farklı yol ve yöntemlerle de olsa aynı gaye etrafında birleşebilme imkânına sahiptir. Siyaset, yetkin akıllar olarak peygamber ve filozofların ulaştığı akli hakikatlerin topluma, orada yaşayan her bireyin anlayış ve kapasitesine uygun bir formda kazandırılmasına aracılık etmektedir. Yani âlemde varsayılan ve akli düzeylerde de görülen birbirini tamamlamak üzere kurulu hilomorfik ilişkinin toplumsal şemadaki yansıması siyaset yoluyla ve toplumsal örgütlenme ile mümkün olmaktadır.

Kaynaklar

- Aristoteles. (2014). *Nikomakhos'a Etik* (F. Akderin, Çev.). Say Yayınları.
- Aristoteles. (2019). *Ruh Üzerine* (Ö. Aygün & Y. G. Sev, Çev.; 2. bs). Pinhan Yayıncılık.
- Arkan, A. (2005). Fârâbî'nin Gözüyle Ahlâk-Siyaset İlişkilerinin Analizi. 2. *Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu*, 387-396.
- Aydınlı, Y. (2017a). *Fârâbî'de Tanrı-İnsan İlişkisi* (5. bs). İz Yayıncılık.
- Bircan, H. H. (2004). İslam Ahlak Felsefesinde “En Yüce Gaye” Kavramı ve Ahlaki Değerlerin Belirlenimi. *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 16(3), 422-429.

- Butterworth, C. E. (2008). Ahlak ve Siyaset Felsefesi (M. C. Kaya, Çev.). İçinde P. Adamson & R. C. Taylor (Ed.), *İslam Felsefesine Giriş* (3. bs). Küre Yayınları.
- Çağrııcı, M. (1995). Fazilet. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/fazilet>
- Durak, N. (1995). *Platon ve Farabi Felsefesinde Erdem Kavramı* [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Fahri, M. (2021). *İslam Ahlâk Teorileri* (M. İskenderoğlu & A. Arkan, Çev.; 6. bs). Litera Yayıncılık.
- Fârâbî. (1964). *Kitâbü's-Siyâseti'l-medeniyye*. Dâru'l-Meşrik.
- Fârâbî. (1971). *Fusûl münteze'a*. Dâru'l-Meşrik.
- Farabî. (1974). *Farabî'nin Üç Eseri: Mutluluğu Kazanma, Eflatun Felsefesi ve Aristo Felsefesi* (H. Atay, Çev.). Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Fârâbî. (1987). *Risâletü't-Tenbîh 'alâ sebîli's-sa'âde*. el-Câmiatü'l-Ürdüniyye.
- Fârâbî. (1995). *Kitâbu Tahsîli's-sa'âde*. Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl.
- Fârâbî. (1996). *İhsâu'l-ulûm*. Dâr ve Mektebet'ül-Hilâl.
- Fârâbî. (2012). *Es-Siyâsetü'l-medeniyye veya Mebâdî'ül-mevcudât* (M. S. Aydın, A. Şener, & M. R. Ayas, Çev.; 2. bs). Büyüyen Ay Yayınları.
- Fârâbî. (2019). *Kitâbü'l-Mille: Din Üzerine* (Y. Aydın, Çev.). Litera Yayıncılık.
- Fârâbî. (2022). *Fusûlün Müntezea: Seçilmiş Fasıllar* (Y. Aydın, Çev.). Litera Yayıncılık.
- Fârâbî. (2014a). Aklın Anlamları: Risâle fi meâni'l-akl. İçinde M. Kaya (Ed.), *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri* (9. bs). Klasik Yayınları.
- Fârâbî. (2018a). *el-Medînetü'l-fâzıla: Tanrı, Alem, İnsan* (Y. Aydın, Çev.). Litera Yayıncılık.
- Fârâbî. (2014b). Felsefenin Temel Meseleleri: Uyûnu'l-mesâil. İçinde M. Kaya (Ed.), *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri*. Klasik Yayınları.
- Fârâbî. (2018b). *Harfler Kitabı: Kitâbu'l-Hurûf* (Ö. Türker, Çev.). Litera Yayıncılık.
- Fârâbî. (2014c). *Kitâbu'l-Burhân: Burhân Kitabı* (Ö. Türker & Ö. M. Alper, Çev.). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

- Fârâbî. (2018c). *Mutluluğun Kazanılması* (A. Arslan, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Fârâbî. (2017b). Mutluluk Yoluna Yönelme: Tenbîh alâ sebîlî's-sa'âde (H. Özcan, Çev.). İçinde *Fârâbî'nin İki Eseri*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Fârâbî. (2018d). *Platon Kanunlarının Özü (Telhîsu Nevâmîsi Eflatun)* (F. Olguner, Çev.). Aktif Düşünce Yayınları.
- Fârâbî. (2017c). Siyaset Felsefesine Dair Görüşler: Fusûlu'l-Medenî (H. Özcan, Çev.). İçinde *Fârâbî'nin İki Eseri*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Gökdağ, K. (2022). Tedbirin Siyasî Boyutları: İslâm Siyaset Düşüncesinin Oluşumu. İçinde *İslâm Düşünce Atlası*. <https://islamdusunceatlas.org/tedbrin-siyas-boyutlari-islam-siyaset-dusuncesinin-olusumu#>
- İbn Haldun. (2018). *Mukaddime* (S. Uludağ, Çev.; 18. bs). Dergâh Yayınları.
- Kaya, M. C. (2022). Teori ve Pratik Arasında İnsanî Yetkinlik: İbn Sinâ Bağlamında Bir Değerlendirme. *Din ve Felsefe Araştırmaları*, 5(2), 157-173.
- Kindî. (2021). Kindî'nin Tarifler Üzerine Risalesi (M. Kaya, Çev.). İçinde *Kindî: Felsefî Risâleler* (5. bs). Klasik Yayınları.
- Korkut, Ş. (2018). *Fârâbî'nin Siyaset Felsefesi, Kökenleri ve Özgünlüğü*. Atlas Kitap.
- Kutluer, İ. (1989). *İslam Felsefesi Tarihinde Ahlak İlminin Teşekkülü* [Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kutluer, İ. (1998). *Akıl ve İtikad: Kelâm ve Felsefe İlişkileri Üzerine Araştırmalar* (2. bs). İz Yayıncılık.
- Leaman, O. (2015). *Ortaçağ İslam Felsefesine Giriş* (T. Koç, Çev.; 3. bs). İz Yayıncılık.
- Mahdi, M. S. (2010). *Alfarabi and the Foundation of Islamic Political Philosophy*. The University of Chicago Press.
- Özturan, H. (2013). *Akıl ve Ahlâk: Aristoteles ve Fârâbî'de Ahlâkın Kaynağı*. Klasik Yayınları.
- Petters, F. E. (2004). Arete (H. Hünler, Çev.). İçinde *Antik Yunan Terimleri Sözlüğü*. Paradigma Yayınları.
- Platon. (2022). *Timaios: Doğa Üzerine* (Ö. Orhan, Çev.). Fol Yayınları.

- Türker, Ö. (2006). Nefis. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nefis#2-islam-dusuncesi>
- Umut, H. (2009). İnsan Doğası Temelinde Fârâbî'nin Toplum ya da Devlet Görüşü. *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 14(27), 119-144.
- Uysal, E. (2005). Kindî ve Fârâbî'de Akıl ve Nefs Kavramlarının Ahlâkî İçeriği. *Uluslararası Fârâbî Sempozyumu Bildirileri*.
- Yıldırım, Ö. A. (2022). Fârâbî'de Vahiy ve Nübüvvet: İlâhi Manaların İnsani Kelimelere Dönüşmesinde Mütahayyile Gücünün Rolü. İçinde C. Kalkan (Ed.), *Mahiyet ve Hakikat Bağlamında Vahiy Olgusu Sempozyumu* (ss. 413-432). Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Yayınları.

Öz: Bu makalede Fârâbî'ye göre erdemli siyasetin dayandığı insan düşüncesine ve onun yetkinleşme sürecindeki rolüne dair bir inceleme yapılmıştır. Filozof, siyasetin en önemli işlevinin toplumdaki her bireyin erdem ve yetkinliğini sağlamayı hedeflemesi olduğunu savunmaktadır. Bu hedef, onların tabii ve akli gelişimlerinin desteklenmesi anlamına gelmektedir ki bunun için öncelikle insan tabiatının dikkate alınması ve buna göre yetkinleşme olanaklarının belirlenmesi gerekmektedir. Filozofun teorisinde siyasi yönetimin bu amacı gerçekleştirmek için nasıl bir yol takip etmesi gerektiği, bireysel olanla toplumsal olan arasındaki ayırım noktalarını nasıl belirleyeceği, farklı kapasite ve şartlara sahip bireylerin yetkinleşme süreçlerini nasıl destekleyeceği ve yasal çerçevesini oluşturduğu ilke ve davranışların onların yaşamında bilinçli bir tercihle erdeme ve yetkinliğe nasıl dönüşeceği sorularına yanıt aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam felsefesi, Fârâbî, akıl, erdem, yetkinlik, mutluluk, siyaset.

